

HİPOKRATIN ESERLERİNDEKİ HASTALIK KAVRAMI*

Dr. Renate Wittern**

Milâttan önce beşinci yüzyıl batı düşüncesi için bir dönüm noktası teşkil eder. Evrenin varlığı ve başlangıcı hakkındaki suallere felsefik yollardan cevap verilme-ye çalışıldığı, tabii bilimler devrinin yarattığı bir spekülasyon devresinden sonra beşinci yüzyılın ortasından itibaren sofistlerin etkisiyle insana olan ilgi gittikçe kuvvet kazanmaktadır. İnsan artık evrenin yalnızca bir parçası olmaktan çıkarak, kendi dünyasını kendisi oluşturan bağımsız bir varlık olarak görülüyor. Din, Devlet ve genellikle tüm kültürel eserler felsefi düşüncenin konusu oluyor. Bunların oluşumu, varlıkları ve koşulları araştırılıyor ve insan, aklı sayesinde dünyaya hakim olabilme yeteneğinin bilincine varıyor. Bu devrin yaşam hissini, insanın yeteneklerine karşı duyulan iyimser, tam bir güven duygusu simgeliyor. Örneğin bu his Sofoklesin Antigon eserinin meşhur birinci ara şarkısının ilk mısralarında şöyle ifade edilmektedir : ("Güçlü çok şey vardır, fakat yine de hiç bir şey insan kadar güçlü değildir.")

Dünyayı bütün sahalarda hakimiyeti altına alıp, beşeriyeti acılardan kurtarmak için çalışan insanın, bütün dikkatleri üzerine çektiği bu devrede bilim dalları ve sanat bütün kollarıyla gelişmektedir. Bunlar arasında yunan anlayışına göre en önemlisi Tıp'dır. Tıp bilimi beşinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla geçildiği esnada batı dünyasının tarihinde en parlak devirlerinden birini yaşamıştır.

Yunan tıbbı hakkındaki bugünkü bilgimizin temelini "Corpus Hippocraticum" olarak bilinen Hipokratın eserleri oluşturur. Bu eser büyük bir kısmıyla milâttan önce dördüncü ve beşinci yüzyıllarda kaleme alınmış ve en geç üçüncü yüzyıldan beri antik devrin en meşhur doktoru Hipokrat adı altında topluca bizlere intikal etmiş, içeriği, şekli, amacı bakımından 60'dan biraz fazla, çok değişik türden yazılardan oluşmuş bir derme eserdir. Daha ölümünden hemen sonra zengin bir efsanenin oluşmasına neden olan bu adamın hayatı ve öyküsüne, şahsiyetinin oluşturduğu sorunlara burada daha fazla değinilmeyecektir. Değnilmesinede olanak yoktur. Yalnızca Hipokratın yaklaşık olarak milâttan önce (460-370) yılları arasında yaşadığı ve zaman, zaman KOS'daki bir okulun müdürlüğünü yaptığı, zaman, zaman da Yunanistan'da gezici bir doktor olark faaliyette bulunduğu burada belirtilecektir.

* 22. Ekim 1976 Tarihinde A.Ü. Tıp Fakültesinde verilen Konferans.

** München Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi

Daha önceleri antik devrin tefsircileri, karşıt teorilere, polemiklere, münferit bilimsel araştırmaların değişik kalitede oluşlarına da istinat ederek, bütün bu Hipokrat adı altında bizlere intikal eden yazıların bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış olamayacağını farketmişlerdir. Fakat bu gerçek olmadığı meydana çıkan yazıların sayısı önceleri çok azdı. Bu sayı bu arada bu eserlerle uğraşının yoğunlaşması nedeniyle artmıştır. Bu artış, geçen yüzyılda tevazuya örnek teşkil edecek bir şekilde, bize intikal eden yazıların hiç birisinin kesinlikle Hipokrat tarafından kaleme alınmadığı ve gerçek Hipokrat tıbbının belirgin bir belgesi olamayacağı öne sürülünceye kadar süregelmiştir. Bu, kıymetleri neredeyse hiçe sayan ve davadan vazgeçmeyi yansıtan yargı, Yunan tıbbının araştırılmasında bir durgunluk yaratmayıp aksine Hipokratın yazarlığı problemini bir yana bırakarak, antik tıbbın anlaşılması için teşvik edici yönde olan diğer sorunlara kapı açtı. Haliyle şimdi Hipokratın değişik tarzdaki yazılarının içeriğine ve yapısına göre sınıflandırılmasına, nazariyelerin benzer ve benzemeyen kısımlarının araştırılmasına, konu ve üslup bakımından birbirine yakın yazıların münferit guruplar halinde biraraya getirilmesine başlandı. Bu suretle, her biri Kos ve Knidos'daki tababet ekollerini temsil eden ve varlıkları Galler vasıtasıyla kuşkusuz bir şekilde onaylanan iki ana yazı gurubunun birbirinden ayrılmasında başarı sağlandı. Bu nedenle bu konferansımızda, bu her bir yazı serisine esas teşkil eden hastalıkların karakteri ve oluşması açıklanarak, yine bu yazı serilerinin birbiriyle olan ilişkisi ve gelişmesi gösterilmeye çalışılacaktır.

Her iki ekolünde ortak tarafı büyü ve sihire dayanan hastalık görüşlerinden uzak olmalarıdır. Sokrat öncesi tabiat filozoflarının nazariyelerine dayanarak, dünyanın büyük veya küçük, tanrı ve şeytan kılığına girmiş bir insan tarafından yönetilmeyip, buna karşın dünyanın kendine has belirli kurallara tâbi olduğu görüşü ile beşinci yüzyılın doktorları hastalık kavramında antik felsefeye dayanan etkilerden kurtarıyorlar ve her olayın nedenini kurallara bağlayan açıklamalar arıyorlar. Bu konudaki tartışmaların, en eski bilimsel tıp araştırmalarının kaleme alındığı devirlere kadar uzandığını, "kutsal hastalık hakkında"ki eseri ile, yazar, epilepsinin Allah tarafından gönderilmiş bir hastalık olduğu batıl inancını, doğal bir tezle, yani bedensel ve çevre faktörleriyle epilepsinin oluşumunu izaha çalışarak çürütüp, kanıtlamaktadır.

Hastalıklar hakkındaki ikinci kitabın ve «İç hastalıkları hakkında»ki eserin kesinlikle, hastalıklar hakkındaki 3 ncü kitabın ve jinekolojik yazıların da muhtemelen ilave edilebileceği Knidos yazıları gurubu konu ve üslup bakımından Hipokrat ile ilgili yazıların en eskileri olarak bilinirler. Bunların yazıldıkları devrin yaklaşık olarak beşinci yüzyılın ikinci yarısının başlarına doğru olması gerekiyor. Kadın hastalıkları hakkındaki kitaplar hariç tutulursa, bu yazılar baştan aşağı : hastalık ismi, semiotik, terapi ve prognoz gibi yapı elemanlarını içeren düzenli has-

talık tanımlamalarını ortaya koyarlar. İç hastalıkları hakkındaki yazıda, ilaveten, Fransız Hipokrat araştırmacısı Jacques Jounnanın Hipokrat adlı incelemesinde "Hippocrate. Pour une archéologie de l'école de Cnide" Paris 1974 - daha geç bir devirde kaleme alınmış olmanın kanıtı olarak değerlendirdiği Aitiologie veya Pathogenese tabirleri yer almaktadır. Bütün bu yazıların hepsinin, en geç beşinci yüzyılın ortalarında Knidos okulunun, birinci baskısı yapılmış ders kitabı olan malûm knidos ders notlarıyla ilgili olduğu kesinlikle kabul edilebilir. Bu suretle bu yazılar, tek, tük karşı nazariyelere rağmen, menşeleri, burada konu olan devirden önceki literatürde, tıp pratiğinin kanıtlanmadığı devirlere kadar uzanan hastalıklar hakkında büyük çapta homojen bir bilim dalını temsil ederler. Acaba bu bilimin yapı taşları hangi elemanlardır?

Patolojinin esasını iki özsu bilimi oluşturmakta, yani hastalıklara, safra ve salgı olarak tanımladığımız her iki ana özsu neden olmaktadır. Bu meyanda kan da nadir hallerde Extravasation yoluyla bir hastalık meydana getirebilir. Hastalığın oluşması şöyledir : İsmi geçen her iki özsu, safra ve salgı,sıcak veya soğuk, hatalı beslenme veya aşırı yorgunluk gibi değişik türden faktörlerin etkisiyle harekete geçer, asıl yeri olan baştan çıkar, vücut içersindeki bir organa gider, orada yerleşir, çürümeye veya ilgili organda iltihaba neden olmak üzere cerahatlenmeye başlar. Bu iltihap neticesinde de kendisini belirli klinik semptomlarla gösteren fonksiyon bozuklukları meydana çıkar. Bu çok dikkatle izlenen klinik semptomlar, Hipokrat devri doktorunun yalnızca beş duyusuna bağlı kalarak, teşhisi için istinat edebileceği yegane bulgulardır. Hipokrat devri doktorunun nosolojisi, o halde modern, sadece klinik olan nosolojiye oranla bambaşkadır. Yalnız bu meyanda antik ve modern nosolojinin bilhassa bu farklılıkları nedeniyle, hipokrat yazılarının bir hastalık tanımını modern bir teşhise benzetmeye çalışmanın normal olarak başarısızlığa uğrayacağına burada işaret edilmiştir. Çünkü antik teşhis, bugünkü ölçülere göre birçok değişik hastalığı kapsar. Kesin bir benzetme yalnızca somut olarak tanımlanan bir vaka için olanak dahilindedir. Knidos ekolünün kendine has hastalık kavramı, daima aynı kombinasyonda meydana çıkan bir sürü semptom yardımıyla tanımlanmıştır. Bu kavram, belirli bir organın hasara uğraması ile ilgili pathogenetik teoriye göre, tıpkı hepatitis, splenitis, böbrek hastalığı ve saire gibi hastalık isimlerinden de anlaşılacağı üzere yerseldir. Bu hastalık isimleri Knidos ekolüne sıralama esasları olarak da hizmet ederler. Çünkü bunlar belirli bir hastalık tipinin, örneğin karaciğer hastalığının varvasyonlarını hepatitis ismi altında toplarlar ve sonra bu isim altında seyreden bütün hastalıkları tam olması dileğiyle sayarlar. Böylece örneğin veremin üç cinsi, dört adet böbrek hastalığı, üç karaciğer, beş dalak hastalığı ve sarılığın dört cinsi tanımlanıyor. Bu esnada hastalığın diğer tali türleri, bazan yalnızca pek az, bazende oldukça fazla bir şekilde birbirlerinden ayrılıyorlar. Bu suretle herbiri kendi dış görünüşü içersinde konstant olan

belirli bir miktarda sabit bir hastalıklar şeması oluşuyor. Örneğin hastalığın seyrini etkileyebilen bireysel faktörler hemen, hemen hiç nazarı itibara alınmıyor. Yazarın "İç hastalıklar hakkında"ki eserinin, iki özsü bilimine istinat eden patogenetik görüşleri semptomlardan tamamiyle anlaşılabilir. Bu semptomlar, apaçık bir şekilde, kendi üzerlerine bina edilmiş gerçek spekülâtif teori için tecrübeye dayanan bir başlangıcı oluşturuyorlar. Buna dört böbrek hastalığının birincisi örnek teşkil edebilir; bu hastalık ayrıca bölümün birinci kısmı için en azından belirli modern bir teşhis olanağı sağlayan pek az vakalardan birisidir; söz konusu olan hastalık nephrolithiasisdir. Bu hastalıkta en çok göze çarpan semptom idrarda kumun saptanmasıdır. Böbreklerin salgıyı kendi üzerlerine çekmesi, onların içinde bir süre kalıp, sertleşmesi ve böylece küçük taşçıkların oluşması iddiası, yazara konuyu açıklamada yardımcı olmaktadır. Düşüncelerimizin takip edeceği yol apaçık bellidir : İdrarda ayrılan kum, yazara, kendi kendine sertleşerek konkrementler haline dönüşen salgı fikrini telkin ediyor. Bununla beraber açıklamasının nazariyatı hakkında ne kendine, nede okuyucularına açıklamada bulunmak ihtiyacını hissetmiyor. Knidos ekolünün yazarları kendi icraatlarının teorik bakımdan doğruluğuna dair asla hiç bir neden göstermiyorlar.

Özetle Knidos yazılarının esas itibarıyla daha Yunan öncesindeki safra ve salgı gibi iki özsü bilimine istinat ettiği ve bilimsel Yunan tıbbının oldukça erken bir devrini temsil ettiği saptanabilir.

Kos ekolünün dar çevresinden sayılan ve böylece asıl "Hipokrat" yazıları olarak kabul edilen eserlerde, hastalık kavramı hakkında yer alan görüş, özellikle çok farklı ve bambaşka bir karakter arz etmektedir. Prognostigon, I ve III üncü epidemi kitapları ve "İnsan tabiatı hakkında"ki nazariyelere temel teşkil eden en önemli eser de, bu ekole ait yazılardır. Sonuncu yazıyı ele alırsak : büyük bir ihtimalle Hipokratın damadı Polybos tarafından kaleme alınmış, o halde örneğin, Hipokratın zirveye erişmesinden bir nesil sonra kaleme alınan bu yazıda, diğer kos ekolü ile ilgili yazılar içersinde bulunan Physiologie ve Pathologie nazari olarak yer almaktadır. Bütün hayati proseslerin esasını ve menşeyini kan, salgı, sarı safra, kara safra denilen dört özsü oluşturmaktadır. Bunlar vücutta yapıcı elemanlar olarak mevcuttur. Sıcak, soğuk, yaş ve kuru gibi dört temel özelliklerden ikisi, her defasında bu yapıcı elemanlarla bağlantı halindedir. Sağlıklı olma ve hastalık, vücuttaki öz suların karışım oranına bağlıdır; şayet bu özsular miktar ve güç bakımından doğru oranda karışmışlarsa, diğer bir ifadeyle eukrasi mevcutsa, bu takdirde insan sıhhatlidir. Buna karşın hastalık, hatalı bir karışımın neticesi olan diskraziye bağlıdır. Daima organizma bir kısmı ile değilde tümü ile hastadır. Sağlık, tezatların dengesi, uyuşumu, hastalıksa onların tahribidir - bu görüş Hipokrat tıbbının bir başarısı değildir. Bu görüş, sağlıklı tezatların dengesi, hastalığı kalitenin hükümranlılığı olarak tanımlayan daha eski devirlerdeki alkmaionlarda mev-

cuttu ve bu görüş, düşünce olarak tüm evreni ilgilendiren Pitagorun harmoni bilimi ile açıklanmak zorundadır. Özsuların ve temel özelliklerinin sayılarının dört oluşu da menşeyini Sokrat öncesi tabiat felsefesinde bulmaktadır. Bunlarda, milattan önce (504-433) yılları arasında yaşamış Agrigentli Empodoklesin, dünyanın yapı taşları olarak gördüğü hava, toprak, su, ateş gibi dört elemana tekabül etmektedirler. Kosluların dört özsu bilimi, Knidosluların iki özsu biliminden yalnızca özsuların sayısının yüksekliği ile değil, aynı zamanda etki tarzıyla da ayrılır. Knidoslularda yer değiştirme hastalık için önemli bir etken olurken, Koslular için vücudu meydana getiren özsuların birbiri arasındaki karışım oranı hastalık ve sağlık için önemli rol oynuyor. Hastalığın oluşumu hakkında, "İnsan tabiatı hakkında" ki eserde ortaya konmuş olan teori gerçi diğer Kos ekolü ile ilgili yazılarda da mevcuttur. Kuşkusuz bu teorinin hastalık bilimi için olan asıl önemi diğer, daha az teorik olan sahalardadır. Hastalığın organların tek, tek reaksiyonlarından büyük ölçüde uzak, bağımsız bir anlam kazandığı Knidos ekolünün yazılarının aksine Kos ekolüne mensup doktorlar için hastanın kendisi, özel durumu içerisinde ilgi konusu olmaktadır. İnsanlar sağlıklı oldukları zaman bazı bakımlardan değişik oldukları gibi, değişik hastalık durumlarındaki tepkileri de değişik olur.

Ayrıca çevre koşulları da hastalığın seyrinde önemli rol oynar. Bu nedenle her hastalığın teşhisinde yaş, cinsiyet, yaşam tarzı, karakter, meşguliyetler gibi hastanın tüm bireysel özellikleri ve çevre faktörleri, yani ilk planda : mevsim, genel hava durumu, civar koşullarının da birlikte nazarı itibara alınması doktorun görevidir.

Doktorun bu konuda hareket tarzı hakkında I ve III numaralı epidemi kitapları etkin bir örnek veriyor. Bunlar her seferinde senenin değişik karakterde seyreten hastalıklarının öncelik aldığı, genel hava durumunun belirtildiği, bir doktorun günlük not defteri şeklinde yazılmış vakalardır. Münferit hasta hikâyelerinde vakanın belirli bir hastalık kavramı ile özdeş kılınmaya çalışılması yazar için pek az önemlidir. Onun için, hastalıkların seyrinde prognostik işaretler olarak hizmet edebilen semptomların izlenmesi çok daha önemlidir. Yazar, hastanın tedavisi için çok defa isabetli prognostik görüşlerin kazanılmasının bilhassa önemli olduğuna işaret ediyor. Prognoza biçilen bu yüksek değer Kos ekolünün diğer önemli bir simgesidir. Bu ekole, bu nedenle Prognostigon adı ithaf edilmiştir. Fakat şimdi bireysellik de, Kos ekolü ile ilgili tıbbın önemli bir görüşü olunca, böylece Hipokrat doktoru buna rağmen, bilhassa kendisinin de münferit izlenimlerine dayanarak, hastalık seyrinde bazı kuralları kabul ediyor. Bu kurallar Prognoz kavramında bile şart koşuluyor. Fakat yine bu kurallar, özellikle akut hastalıkların belirli gelişme devrelerini geçirip, geçirmediklerinin anlaşılmasında esas teşkil ederler. Hastalığın tipik seyri üç devre tanıyor : Apepsia, yani hastalık maddesinin henüz olgunlaşmamış devresi, pepsis, hastalık maddesinin kaynama devresi, krisis veya

lysis dediğimiz salgı ve kesin safha deyrəsi. Arta kalan, tamamiyle kaynamamış veya iyice ayrılmamış hastalık maddesi zaman, zaman apotasen (çöktürelere), metastaslara veya nüksetmelere neden olabiliyor. Bu tipik hastalık seyirlerinin izlenmesinden daha sonra "kritik günler" görüşü gelişti.

Bütün organizmalarda bulunan, gerçi her şahısta değişik kuvvette etkisini gösteren diğer bir faktör pysis, yani tabiatdır. Tabiat kavramı altında, hastalıklarda vücudun bozulan harmonisini yeniden elde etmeye çalışan malûm güç anlaşılabilir. Hastalık, sadece acı çekmeden ziyade, taciz faktörü ile denge kurucu ve tekrar iyileştirici tabiat arasındaki mücadeledir. Münferit klinik elemanlar, özellikle ateş buna göre iyileşmeye yol açan tepki olaylarından başka birşey değildir. Doktorun icraatında, tabiatın iyileştirici çabalarını tanımak ve desteklemek zorunda olduğu meydana çıkıyor. Hastanın asıl doktoru tabiatdır. Doktorun en başta gelen amacı yalnızca tabiatın hizmetkârı olmak olabilir.

Bunlar, Kos ekolünün yazılarında belirtildiği gibi, hastalık biliminin en önemli unsurlarıdır. Corpus Hipokratikumun diğer bir çok yazılarında, hem Knidos ekolünün ve hem de Kos ekolünün hastalık görüşleri yanyana bulunur. Bu nedenle her iki ekolden birisine kesinlikle bu görüşleri maletmek olanaksızdır. Örneğin bu gurupdan olan kitaplar : "Hastalıklar hakkında"ki birinci kitap, "Çevre hakkında"ki yazı ve "Kutsal hastalık hakkında"ki yazılardır. Özellikle bu bilimsel yazılar, çok sayıdaki karşı nazariyelere rağmen, ekoller arasında yoğun bir ilmi mübadelenin hüküm sürdüğünü kanıtlamaktadır. Her iki yer arasındaki coğrafi mesafenin azlığı nedeniyle kuşkusuz başka türlü olması da beklenemezdi. Bu devirde, vücut özsuları dışında diğer hastalık bilimlerine ait eserler de mevcuttu. Fakat bunlar fazla ilgi görmediler. Bunlar için örnek olarak "Rüzgarlar hakkında"ki eser alınabilir. Bu eserin yazarı, hastalıklara neden olarak aşırı derecede bir havayı veya bozulmuş havayı göstermektedir.

O halde Hipokrat eserlerinde hastalık kavramının değişik görüşleri kanıtlanabiliyor. "Rüzgarlar hakkında"ki eserde de olduğu gibi bu sahadaki münferit çalışmalar hariç tutulursa özellikle iki tez ortaya çıkabilir : İki özsu bilimi, lokalisation, kesin hastalık teşhisi ile Knidos ekolü ve dört özsu bilimi, bireyleştirme, hastalığın tüm organizmanın ahengini bozucu olduğu görüşü ve tabiatın iyileştirici bir güç olarak tasarlanması ile Kos ekolü.

Hipokrat devri sonrası, gerçek Kos ekolü anlamında, hastalık kavramı görüşünde başka bir değişiklik getirmedi. Aksine her vak'anın dikkatli olarak muayenesi, tecrübeye verilen yüksek değer, yerini çeşitli ekoller mensuplarının çetin bir şekilde mücadele ettikleri yeni oluşan bir teori salgınına terk ediyordu. Hipokratın teorik görüşleri, milattan sonra ancak ikinci yüzyılda Galyada aynı fikri temsil eden yorumcularını buluyordu. Bunlar daha sonra asırlarca humoralpatoloji ve kalite biliminin Hipokrat ve Galya karışımı kisvesi içerisinde tıbbı hakim oldular.